

ALINA SZCZUREK-BORUTA
Uniwersytet Śląski w Katowicach

NAUCZYCIELE I ICH STRATEGIE DZIAŁANIA – REFLEKSJE Z BADAŃ NAD NAUCZYCIELAMI SZKÓŁ Z POLSKIM JĘZYKIEM NAUCZANIA W REPUBLICE CZESKIEJ

WPROWADZENIE

W opracowaniu tym podejmuję próbę poznania nauczycieli – grupy ludzi, która odgrywa ważną rolę w kształtowaniu dzieci i młodzieży, decyduje o funkcjonowaniu szkoły, uzyskiwanych przez uczniów wynikach w nauce, ich postawach i zachowaniach. Koncentruję się na nauczycielach pracujących w szkołach z polskim językiem nauczania (szkołach dla polskiej mniejszości narodowej) w Republice Czeskiej¹.

Tropów i wątków interpretacyjnych wyników badań empirycznych nad nauczycielami szukam w koncepcjach i teoriach słabo znanych na gruncie pedagogiki, a mianowicie w koncepcji racjonalności ograniczonej Herberta Simona, teorii gier wielokrotnych zwanej też teorią „konfliktów i współpracy” czy „interaktywnych decyzji” Roberta Au-

¹ Szkoły z polskim językiem nauczania w Republice Czeskiej to szkoły dla polskiej mniejszości narodowej. Zob.: Z. Jasiński, *Szkolnictwo polskie w czechosłowackiej części Śląska Cieszyńskiego w latach 1945–1948*, „Rocznik Polonijny” 1980, t. 1, s. 52–67; Z. Jasiński, *Organizacja polonijnego szkolnictwa podstawowego w Czechosłowacji po II wojnie światowej*, w: A. Koprucki (red.), *Szkolnictwo polonijne po II wojnie światowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1980, s. 38–56; Z. Jasiński, *Refleksje z badań nad szkolnictwem polskim w Czechosłowacji*, „Kalendarz Śląski”, Czeski Cieszyn 1992, s. 93–100; J. Macura, *Z dziejów szkolnictwa polskiego na Zaolziu*, Towarzystwo Nauczycieli Polskich w Republice Czeskiej, Czeski Cieszyn 1998; B. Grabowska, E. Ogrodzka-Mazur, *Stan, problemy i perspektywy szkolnictwa z polskim językiem nauczania w Republice Czeskiej*, w: T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, A. Szczurek-Boruta (red.), *Szkolnictwo z polskim językiem nauczania w państwach europejskich – stan, problemy i perspektywy*, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Stowarzyszenie Wspierania Edukacji Międzokulturowej, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB, Białystok–Cieszyn–Warszawa 2010, s. 186–253.

man, używającej koncepcji racjonalności ograniczonej Simona. Warto w tym miejscu zastrzec, że będę opierała się na wybranych zagadnieniach tych teorii, co prowadzić może do pewnych uproszczeń. Korzystanie w omawianych sprawach z różnych ujęć: teoretycznego i empirycznego, szczegółowego i w części uogólnionego jest interesujące poznawczo i pożyteczne w wymiarze praktycznym. Może być pomocne w określaniu bodźców determinujących ewolucję postaw nauczycieli oraz ich strategii działania w planowaniu i organizowaniu edukacji.

Odwołuję się do badań prowadzonych w latach 2014–2016² oraz w roku 2017³ wśród nauczycieli szkół dla polskiej mniejszości narodowej, zlokalizowanych w Republice Czeskiej na terenie Zaolzia⁴. Badaniem objęto reprezentatywną⁵ grupę nauczycieli szkół z polskim językiem nauczania pracujących w Republice Czeskiej. Zastosowano badania

² Nawiązuję do wyników badań przeprowadzonych w latach 2014–2016 przez Alinę Szczurek-Borutę i Annę Szafrąnską. Część materiału prezentowana jest w tekście: A. Szczurek-Boruta, *Doświadczenie, postrzeganie i rozumienie rzeczywistości społecznej i zawodowej oraz praktyki działania pedagogicznego nauczycieli z Pogranicza*, w: T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, A. Szafrąnska, *Sfery życia duchowego dzieci, młodzieży i dorosłych – studium z pogranicza polsko-czeskiego*, t. 4, *O nauczycielach, ich spostrzeganiu świata społecznego i aktywności*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, s. 19–76. Materiał empiryczny w tym artykule został inaczej opracowany i zinterpretowany.

³ Wywiady indywidualne pogłębione przeprowadzono z 14 osobami drogą internetową. W doborze próby zastosowano metody doboru nielosowego: dobór celowy (osoby biorące udział w badaniach prowadzonych w latach 2014–2016), dobór kuli śniegowej (dotarcie donielicznej grupy badanych, a następnie za ich pośrednictwem do kolejnych znanych im jednostek w celu przeprowadzenia wywiadu. Por.: Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2001.

⁴ Teren położony między Boguminem a Mostami koło Jabłonkowa oraz między Czeskim Cieszynem a Dobrą koło Frydka nazwano Zaolziem. Termin *Zaolzie* nie ma odpowiednika w języku czeskim – najczęściej jest zastępowany pojęciem *české Tešínsko* lub tylko *Tešínsko*. W okresie międzywojennym region Śląska Cieszyńskiego został podzielony decyzją Rady Ambasadorów w Spa z 28 lipca 1920 roku między Polskę a Czechosłowację. Polsce przyznano 43,8% obszaru, na którym pozostało 139 600 mieszkańców, w tym 61,1% Polaków, 31,3% Niemców oraz 1,4% Czechów. Po stronie czeskiej zamieszkało 295 200 osób, w tym 48,6% Polaków, 39,9% Czechów i 11,3% Niemców. Por.: K. Nowak (red.), *Śląsk Cieszyński u zarania polskiej i czechosłowackiej niepodległości 1918-1920*, Wydawnictwo Macierz Ziemi Cieszyńskiej, Cieszyn 1999; S. Zahradnik, M. Ryczkowski, *Korzenie Zaolzia*, Wydawnictwo Polska Agencja Informacyjna, Warszawa-Praga-Trzyniec 1992, <http://www.euregio-teschinensis.eu/slask-cieszynski/o-regionie/> (dostęp 23.06.2015).

⁵ Badaniem objęto 57 nauczycieli szkół z polskim językiem nauczania pracujących w Republice Czeskiej. Badana grupa jest reprezentatywna. W czeskiej części Śląska Cieszyńskiego na Zaolziu w Towarzystwie Nauczycieli Polskich zrzeszonych jest 240 nauczycieli (oprócz nauczycieli emerytów) – dane Centrum Pedagogicznego dla Polskiego Szkolnictwa Narodowościowego w Republice Czeskiej. Za pomocą kalkulatora doboru próby dla populacji 240 osób wymagana liczebność próby to 53 osoby. Przyjęto jako dopuszczalny błąd 8,75%. W naukach społecznych wnioskowanie z błędem 9% jest dopuszczalne. Por.: D. Węziak-Białowolska, *Model kapitału intelektualnego regionu. Koncepcja pomiaru i jej zastosowanie*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2013. Charakterystyka badanej grupy przedstawiona w publikacji: A. Szczurek-Boruta, *Nauczyciele pracujący w szkołach zlokalizowanych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej i nauczyciele pracujący w szkołach z polskim językiem nauczania zlokalizowanych na terenie Republiki Czeskiej – charakterystyka środowiska i badanych grup*, w: T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, A. Szafrąnska, *Sfery życia duchowego dzieci, młodzieży i dorosłych...*, s.10–18.

sondażowe oraz pogłębione wywiady indywidualne. Korzystano ze stosowanego w naukach społecznych podejścia triangulacyjnego. Strategie ilościową i jakościową zastosowano jako komplementarne względem siebie. W doborze terenu i grupy badanych nauczycieli zastosowano metodę doboru celowego (teren badań i szkoły), następnie spośród nauczycieli tych szkół dobrano losowo próbę badawczą nauczycieli, w badaniach jakościowych dobór kuli śniegowej. Analizując dane jakościowe, zastosowano interpretywizm⁶ – osoba badana z perspektywy doświadczenia (aktualnego lub z perspektywy zapamiętanych doświadczeń) nadaje znaczenie faktom, konstruując teorie dotyczące swojej pracy zawodowej. Elementem pracy analitycznej są reprezentacje danych. Zastosowano jedną z częściej stosowanych form reprezentacji zebranych danych – „celowy wybór i odpowiednie przedstawianie szerszej narracji cytatów z wypowiedzi badanych”⁷. Są to dane o roli szkoły z polskim językiem nauczania dla polskiej mniejszości narodowej w Republice Czeskiej (RC). Potraktowano je jako materiał ilustrujący wyniki badań ilościowych, weryfikujący te wyniki, służący ich interpretacji.

ISTOTA BADAŃ WŁASNYCH, ICH WYNIKI ORAZ DYSKUSJA

W pedagogice strategia to „zharmonizowany dobór celów, metod i środków stanowiących operacyjne założenie działalności edukacyjnej nauczyciela”⁸. To zabiegi zmierzające do tego, by uczniowie zaakceptowali wzorce lansowane przez szkołę. W literaturze przedmiotu odnaleźć można typologie strategii przetrwania nauczyciela Woodsa (socjalizacja, dominacja, negocjacje, fraternizacja, nieobecność i wycofywanie się)⁹. Sporo miejsca poświęca się strategiom uczniowskim (strategie uczniowskie w poglądach Jacksona, Holta: oporu, konformizmu, innowacyjności)¹⁰.

Strategia jako ogólny program działalności ukierunkowana jest na wykorzystanie potencjału i zasobów dla osiągnięcia zamierzonych celów. Elementami strategii nauczycielskich są cele, program działania, misja (nauczyciela, szkoły), przewaga strategiczna (lider w prowadzonej działalności).

W opracowaniu tym problematykę strategii próbuję łączyć ze sprawą podejmowania decyzji przez nauczyciela. Jestem przekonana o tym, że badania nad decyzjami nauczycieli

⁶ M.B. Miles i A.M. Huberman wskazują na trzy podejścia do analizy danych jakościowych: interpretywizm, antropologia społeczna, kooperacyjne badania społeczne. Por. M.B. Miles, A.M. Huberman, *Analiza danych jakościowych*, tłum. S. Zabielski, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2000, s. 8–9.

⁷ Por. D. Kubinowski, *Jakościowe badania pedagogiczne. Filozofia – Metodyka – Ewaluacja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2012, s. 251.

⁸ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1987, s. 288.

⁹ Zob. A. Janowski, *Uczeń w teatrze życia szkolnego*, WSiP, Warszawa 1989, s. 178–198.

¹⁰ Zob. Strategie uczniowskie w poglądach Jacksona Holta opisane przez A. Janowskiego: A. Janowski, *Uczeń w teatrze życia szkolnego...*, s. 199–240; strategie oporu uczniowskiego: E. Bilińska-Suchanek, *Opór wobec szkoły. Dorastanie w perspektywie paradygmatu oporu. Studium socjopedagogiczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2003; B. Przyborowska, I. Murawska, *Między konformizmem a innowacyjnością. Z badań nad strategiami uczniowskimi*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2017, vol. 2, nr 25.

i ich uwarunkowaniami mogą mieć znaczenie dla zrozumienia ich pracy. Podejmowanie decyzji związane jest z zauważeniem problemu i wyborem sposobu postępowania. Cały proces odbywa się przy stałej obecności w umyśle obrazu sytuacji, wartości, które uznaje się za ważne, repertuaru możliwych decyzji¹¹.

Zakładam, że operacje poznawcze nauczycieli i uczenie się podejmowania decyzji są ograniczane m.in. przez wartości, kulturę, ale i nieświadome odruchy, umiejętności i zwyczaje. Przyjmując, że wartości są nieodłącznym składnikiem indywidualnego i społecznego procesu decyzyjnego¹², badanych poproszono o wskazanie poziomu ważności życiowych wartości (uszeregowanie według pięciopunktowej skali, gdzie 1 oznaczało zupełny brak znaczenia, a 5 – że dana wartość jest bardzo ważna). Tego typu podejście wpisuje się w koncepcję, według której wartości w życiu każdego człowieka nie występują w izolacji, lecz tworzą pewną hierarchię (czy system). Człowiek przyznaje wartościom różną rangę i stopień przydatności do swego istnienia i rozwoju.

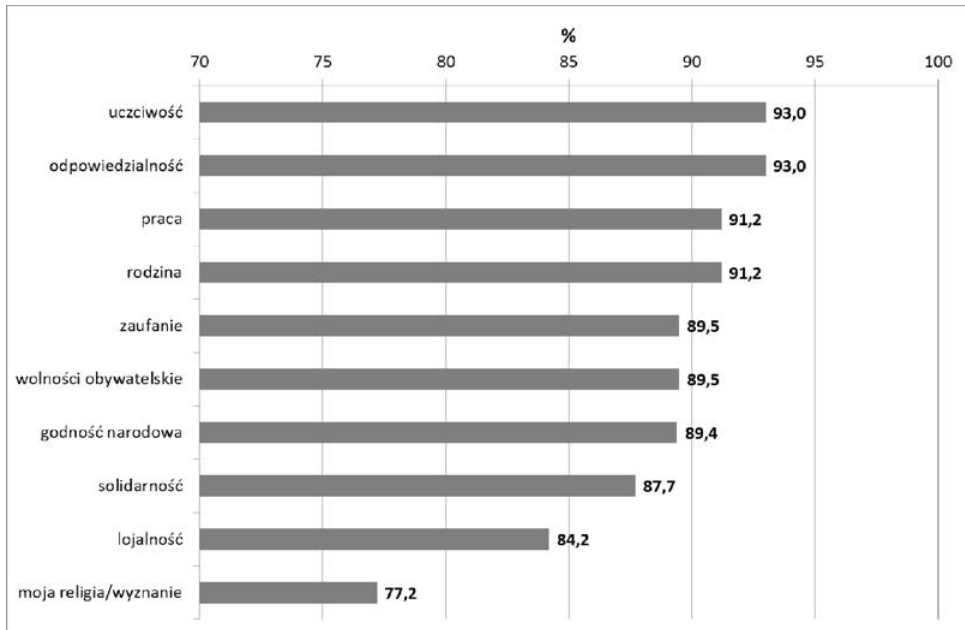
Nauczyciele pracujący w szkołach dla polskiej mniejszości narodowej w RC duże znaczenie przypisują uczciwości, odpowiedzialności, pracy, rodzinie, zaufaniu, wolności obywatelskiej, godności narodowej, solidarności, lojalności i wyznaniu (wykres 1). Wartości cenione przez badanych wiążą się z pojęciami celów, których osiągnięcie wpisane jest w powinności nauczyciela. Respondenci żyją i pracują w warunkach pogranicza terytorialnego, społeczno-kulturowego, interakcyjnego, pogranicza stanów i aktów świadomości¹³, w sferze „między” tradycją i nowoczesnością, ciągłością i zmianą. Ich działania pedagogiczne dotyczą sfery faktów (rzeczywistości wychowawczej); powinności (normy, ideały, modele wychowania); prakseologii (zasady i metody wychowania). Cechuje je racjonalność ograniczona, tzn. decyzje nauczycieli są ograniczane przez możliwości poznawcze, wartości, zalecenia i wymagania władz, administracji. Szkolnictwo polonijne jest częścią systemu szkolnictwa w Republice Czeskiej, realizuje cele mniejszościowej grupy narodowej przy jednoczesnym poszanowaniu i respektowaniu zasad czeskiego systemu oświatowego¹⁴. Badani przyjmują perspektywę aksjologiczną działania instrumentalnego, dającą poczucie stabilności i bezpieczeństwa, jak i działania komunikacyjnego.

¹¹ J. Kozielecki, *Podejmowanie decyzji*, w: T. Tomaszewski (red.), *Percepcja, myślenie, decyzje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.

¹² S. Ehrlich, *Wiążące wzory zachowania. Rzecz o wielości systemów norm*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 23.

¹³ Typologia Jerzego Nikitorowicza opisana w publikacjach tego autora.

¹⁴ Szerzej na ten temat Z. Jasiński, *Problemy szkolnictwa i oświaty polonijnej w kontekście wielokulturowości – uwagi ogólne*, w: T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, A. Szczurek-Boruta (red.), *Szkolnictwo z polskim językiem nauczania w państwach europejskich...*, s. 22.

Wykres 1. Wartości cenione przez nauczycieli szkół z polskim językiem nauczania w Republice Czeskiej (suma odpowiedzi zdecydowanie tak i raczej tak). Źródło: badania własne.

Społeczna funkcja szkoły nakazuje wprowadzanie uczniów w kulturę. Praktykę życia codziennego szkoły mniejszościowej – zazwyczaj małej środowiskowej placówki – determinuje kultura lokalna, nie bez znaczenia pozostaje czeska kultura grupy większościowej. Dziedzictwo kulturowe Zaolzia – przy znaczącym udziale szkoły i nauczycieli – w sposób konserwatywny i pieczołowity przekazywane jest z pokolenia na pokolenie¹⁵. Jego elementami pozostają: gwara, czynnik utrwalający poczucie złożonej śląsko-polskiej tożsamości oraz wielowyznaniowość, która stwarzała i stwarza warunki wzbogacające rywalizację w zakresie działalności kulturalno-oświatowej i piśmienniczej, jak również do rozwijania tendencji integracyjnych, podejmowania działań ekumenicznych¹⁶.

¹⁵ Na Zaolziu idea regionalizmu znajduje szerokie odzwierciedlenie w praktyce społecznej. Liczne przykłady można znaleźć na stronach internetowych instytucji oświatowych, stronach miast, gmin, powiatów. Zob. też: D. Kadłubiec, *Cieszyńsko-zaolziańska polszczyzna*, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Katowice 1994; D. Kadłubiec, W. Milerski (red.), *Cieszyńska ojczyzna polszczyzna*, PROprint, Cieszyn 2001; A. Szczurek--Boruta, *Edukacja środowiskowa i wybrane formy realizacji edukacji regionalnej, wielokulturowej i międzykulturowej na Śląsku Cieszyńskim*, w: B. Cinciała, M. Pogorzelska (red.), *Wokół różnorodności kulturowej i regionalizmu – rozważania teoretyczne i aspekty praktyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2014, s. 105–120.

¹⁶ Por. m.in. T. Lewowicki, A. Różańska, U. Klajmon (red.), *Kwestie wyznaniowe w społecznościach wielokulturowych*, Uniwersytet Śląski – Filia w Cieszynie, Cieszyn 2002; A. Różańska, *Działalność edukacyjna Śląskiego Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego Wyznania na Zaolziu*, Wydawnictwo Śląski Ko-

Nauczyciele pracujący w szkołach z polskim językiem nauczania w Republice Czeskiej to pośrednicy kultury, którzy dbają o zabezpieczenie ciągłości, trwałości kultury polskiej (49,1% deklaracji), cenią świętość najdrobniejszych szczegółów własnej kultury (zaolziańskiej) (57,9% deklaracji). Są przekonani o tym, że szkoła daje jasną ofertę aksjologiczną, sprzyja zachowaniu polskiej kultury, języka, tworzy warunki do nabywania polskiej tożsamości narodowej dzieci i młodzieży. Fakt ten ilustrują poniższe wypowiedzi¹⁷.

Uczęszczałam do Szkoły podstawowej z polskim językiem nauczania w Oldrzychowicach i Trzyńcu. Jestem bardzo wdzięczna za zdrowy fundament, który w małej, rodzinnej szkole uzyskałam. W szkole wszczepiali nam, że trzeba pielęgnować tradycje i znać historię naszego kraju. Teraz jako nauczyciel kontynuuję to dzieło. (Wywiad 11, kobieta, lat 23).

Swoją przygodę z edukacją rozpoczęłam w wiejskim przedszkolu z polskim językiem nauczania, gdzie w rodzinnej atmosferze poznawałam swoich rówieśników, uczyłam się współpracy, zabawy w grupie, szacunku wobec osób obcych, poznawałam naszą kulturę (polską, zaolziańską) poprzez wierszyki, piosenki, rymowanki i opowiadania, uczestniczenie w różnych występach – z okazji dnia matki, ojca, babci, dziadka, jasełek. Tutaj też pierwszy raz w życiu miałam kontakt z żywym językiem polskim, w domu posługiwaliśmy się raczej wyłącznie gwarą. Cały czas w trakcie procesu nauczania oprócz przekazywania wiedzy obecne było też kształtowanie postaw patriotycznych, uczenie szacunku do naszej kultury i tradycji. Te wczesnoszkolne doświadczenia miały na pewno decydujący wpływ na kształtowanie się moich poglądów, wartości i postaw życiowych, wyłaniania się tożsamości, przede wszystkim nieodłącznej części stanowiącej o tym kim jestem, skąd pochodzę i gdzie należę i dokąd zawsze wracam oraz na to, że jestem nauczycielem. (Wywiad 3, kobieta, lat 25).

Przytoczone wypowiedzi wiele mówią o szczególnej misji szkoły dla polskiej grupy mniejszościowej w Republice Czeskiej¹⁸. Lokalne środowisko życia i edukacji pełni fundamentalne role socjalizacyjno-edukacyjne, jest źródłem tożsamości, łączy z kulturą, przeszłością. Identyfikacja z miejscem jest nieodzownym elementem kształtowania się więzi społecznych, rozwijania tożsamości kulturowej, będącej wynikiem indywidualnego, świadomego przemyślanego wyboru wartości. Nauczyciele stwierdzają:

[...] łączy nas z sobą specyficzna więź pomagająca w większym rozumieniu siebie, która sprawia, że gdziekolwiek na świecie jesteś, jakkolwiek obco się czujesz, przy usłyszeniu naszej zaolziańskiej gwary i spotkaniu kogoś z grupy własnej czujesz się bezpiecznie. (Wywiad 3, kobieta, lat 25).

ściół Ewangelicki Augsburgskiego Wyznania, Cieszyn 2002; J. Budniak, *Ekumenizm jutra na przykładzie Śląska Cieszyńskiego: studium historyczno-pastoralne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002.

¹⁷ W cytowanych wywiadach została zachowana oryginalna pisownia.

¹⁸ Misję szkolnictwa określa m.in. dokument strategiczny: *Wizja 2035. Strategia Rozwoju Polskości na Zaolziu*, Kongres Polaków w RC, Czeski Cieszyn 2015.

Zaolzie to bardzo mały obszar, pomimo tego, myślę, że mamy bardzo wysoki standard życiowy. Jest tutaj praca /Huta trzyniecka/, znajomość dwu języków jest ogromne plus. Ale ludzie wyjeżdżają, na studia, do większych miast... wiadomo, większe możliwości. Ale fakt, że liczna grupa wraca z powrotem. (Wywiad 11, kobieta, lat 23).

Badani wykazują sentyment do miejsca urodzenia (więzi z Zaolziem – ojczyzną prywatną – budowane były w trakcie procesu socjalizacji rodzinnej, szkolnej), cenią wysoką jakość życia (dobrobyt psychiczny, społeczny, ekonomiczny) w Republice Czeskiej. Świadomość bycia w konkretnej przestrzeni jest jednym z istotnych wyznaczników ich tożsamości społeczno-kulturowej. Nauczyciele korzystają z zaplecza środowiska życia. Ścisłe współpracują z miejscowymi instytucjami, organizacjami i stowarzyszeniami. Respondenci podkreślają rolę otoczenia społecznego we wspieraniu wysiłków szkoły w kształtowaniu poczucia polskiej tożsamości narodowej, dostrzegają też zagrożenia dla funkcjonowania szkół, wynikające z podziałów wewnętrznych polskiej grupy mniejszościowej, „trwania na posterunku” czy też braku otwartości.

[...] tożsamość polska na Zaolziu jest podtrzymywana przede wszystkim przez szkolnictwo, które jak uważam jest na bardzo wysokim poziomie oraz organizacje, których przedstawiciele niestety czasami nie są jednej myśli. Co może mieć w bliskiej przyszłości bardzo negatywny wpływ na istnienie polskiej mniejszości narodowej. (Wywiad 11, kobieta, lat 23).

Niestety, Polacy z Zaolzia są często sceptyczni wobec Czechów. Czasami mam wrażenie, że żyjemy tutaj w takiej bańce mydlanej i mamy problem wpuścić do swojego życia inną kulturę. Wielu ludzi zostało w tej „bańce mydlanej” i izolują się. (Wywiad 12, kobieta, lat 52).

Upowszechnianie przez przedszkola i szkoły, lokalne organizacje i stowarzyszenia, prasę wiedzy o najbliższej okolicy i jej kulturze, o polskiej kulturze jest ważne, podobnie jak i działania na rzecz zrozumienia i poszanowania innych kultur (w tym kultury kraju na terenie którego żyje polska mniejszość), w celu wzmocnienia i polepszenia kontaktów z najbliższymi sąsiadami. Na pograniczu kultur, języków, wyznań, państw zrozumiałe jest uznanie przez badanych za zdecydowanie ważne zdolności do komunikacji ludzi pochodzących z różnych kultur (94%). Życie codzienne to gra, nieustanna rywalizacja o wpływy, szukanie kompromisów, kooperacja. Rozumieją to szczególnie nauczyciele szkół dla mniejszości, którzy cenią zrozumienie kultur (93,0%) i wykazują zdolność do uznawania wspólnego dziedzictwa (82,5%). Ilustracją są poniższe wypowiedzi.

Większość moich znajomych są osoby z naszego regionu, które w jakimś stopniu mają polskie pochodzenie. Są też jednak osoby, których rodziny już od kilku pokoleń są czeskie. Myślę, że nasz region łączy takie specyficzne przywiązanie do tego terenu i tradycji nawet u osób mówiących na co dzień po czesku. Więc są Czesi i Polacy, ale łączy nas wspólne pochodzenie i dlatego pomimo różnej narodowości potrafimy z takimi ludźmi zbudować mocne relacje. (Wywiad 5, mężczyzna, lat 23).

Na Zaolziu nie żyją już Czesi i Polacy, ale Zaolziacy. Na Zaolziu można razem współistnieć i współdziałać, ale trzeba odłożyć przekonanie o wyższości jednej kultury nad drugą, a zarazem nie pozwolić odebrać sobie to, co moje, cenne i ważne – pamiętać o tym kim się jest i kim byli moi przodkowie. (Wywiad 3, kobieta, lat 25).

Kultura, pamięć miejsca, wytworzone struktury społeczne decydują o większej wadze przypisywanej przez nauczycieli szkół dla polskiej mniejszości narodowej poszukiwaniu możliwości koegzystencji i kooperacji. Nauczyciele szkół z polskim językiem nauczania w Republice Czeskiej dbać muszą zarówno o zachowanie i kształtowanie tożsamości polskiej grupy mniejszościowej, jak i o budowanie poprawnych relacji z czeską grupą narodową. Część z nich żyje w rodzinach mieszanych narodowościowo, funkcjonuje na pograniczu stanów i aktów świadomości, przeżywa dylematy osobiste, zawodowe. Respondentki stwierdzają:

Bycie mniejszością w cudzym kraju powoduje, że pielęgnujemy swoją kulturę, ostrożnie strzeżemy skarbu naszych przodków, często się spotykamy, by się wzajemnie wspierać, od dziecka konfrontujemy się z pytaniem kim jesteśmy, czemu mówimy inaczej niż nasi znajomi i większość ludzi w danym kraju. (Wywiad 4, kobieta, lat 23).

Dla naszej generacji to znaczy trochę zmagania z samym sobą, kim jestem, dlaczego Polakiem w Republice Czeskiej, nie znamy już historii, uczymy się jak było, ale w zasadzie to już nas nie dotyczy, to kwestia naszych przodków. (Wywiad 11, kobieta, lat 23).

Opisywani nauczyciele żyją i funkcjonują w specyficznej przestrzeni¹⁹, odizolowanej, utrzymującej się własnymi siłami wewnętrznymi, wytwarzającej siły oporu względem czeskiej dominacji, ale także – prężną siłę rozwoju i wychodzenia naprzeciw wyzwaniom współczesności (współpraca ze szkołami czeskimi w zakresie integracji społecznej np. dzieci romskich; współpraca ze szkołami słowackimi, polskimi, czeskimi w realizacji projektów lokalnych, np. życie na Trójstyku, realizacja projektów europejskich)²⁰. Działania nauczycieli podejmowane w celu zachowania dziedzictwa przodków, przekazania następnym pokoleniom i zaprezentowania go innym ilustrują mechanizmy towarzyszące kulturze pamięci. Coraz liczniejsze przykłady międzynarodowej współpracy szkół, nauczycieli i uczniów, wymiany, wzajemnego uczenia się od siebie w regionie przygranicznym, zróżnicowanym narodowościowo, wyznaniowo, mającym cechy pogranicza pozwalają z optymizmem myśleć o kształtowaniu młodego pokolenia ludzi otwartych na swoich sąsiadów – reprezentantów innych kultur.

¹⁹ H. Rusek, *Człowiek pogranicza*, w: T. Lewowicki, B. Grabowska, A. Różańska (red.), *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – problemy i sugestie rozwiązań*, WEiNoE Uniwersytetu Śląskiego, Wydawnictwo Adam Marszałek, Cieszyn–Warszawa–Toruń 2008, s. 85.

²⁰ Przykłady działań: *Podpora inkluze v Moravskoslezském kraji*, https://www.msk.cz/cz/dotace_eu/podpora-inkluze-v-moravskoslezskem-kraji-83057/; *Uczymy się piosenek naszych sąsiadów; Sport łamie granice; Jakim językiem mówi się na Trójstyku – wiosenne i jesienne warsztaty, koncert świąteczny; Dzień kultury angielskiej (SZŠ) a Let's make friends (ČZŠ)*, <http://www.pzsablunkov.cz/content.php?h=143219224464428720&m=124590317171914532>.

REFLEKSJE KOŃCOWE

Rezultaty prezentowanych badań pozwalają przyrzeć się działaniom edukacyjnym i efektom pracy nauczycieli szkół z polskim językiem nauczania w Republice Czeskiej. W kontekście „efektu” pogranicza²¹ znaczenie szkoły i nauczyciela w transmisji tradycji, krzewieniu polskości, kształtowaniu poczucia tożsamości narodowej, regionalnej jest niezmiennie. Dostrzec można dwa różne stanowiska badanych w odniesieniu do misji szkoły oraz przyszłości polskiej mniejszości narodowej w Republice Czeskiej. Pierwsze koncentruje się tylko na funkcji narodowej szkół, konieczności trwania i obrony przed czechizacją, zamykania się na świat i Czechów, co skutkuje w opinii badanych „okopywaniem się”, życiem w tzw. „bańce mydlanej”. Drugie stanowisko misję szkoły postrzega w tworzeniu podwalin tożsamości narodowej i obywatelskiej, kształtowaniu systemu wartości, a nade wszystko stwarzaniu szans edukacyjnych i życiowych absolwentom tych szkół poprzez rozwijanie kompetencji, zdolność do funkcjonowania w dwóch kulturach, rozwój zainteresowań i pasji, indywidualne podejście do ucznia, budowanie otwartości na społeczność większościową.

Szkolnictwo dla polskiej mniejszości narodowej w Republice Czeskiej w opiniach badanych jest na wysokim poziomie. Efektywnie – w stosunku do szkół większościowych – kształci młodych ludzi otwartych na świat, łatwo przystosowujących się do zmieniających się warunków, którzy przekraczają granice własnych możliwości, ruszają w świat, zbierają doświadczenia i wracają z powrotem, by tu pracować i rozwijać środowisko lokalne.

Konkludując, realizacja celów i zadań szkół dla polskiej mniejszości narodowej wymaga od nauczycieli stosowania różnych strategii działania. Nauczycielskie działania cechuje racjonalność ograniczona (koncepcja racjonalności ograniczonej H. Simona). W procesie decyzyjnym nauczyciele kierują się zasadą satysfakcji, dokonując wystarczająco dobrego wyboru spełniającego różne wymagania, zaspokajające różne, często sprzeczne cele²². Rzeczywistość, w której funkcjonują, można potraktować jako przestrzeń wielu różnych gier toczących się jednocześnie (zgodnie z teorią gier wielokrotnych R. Aumanna). Wychodzę z założenia, że pojęcie gry ma swoje podstawy w społeczno-kulturowych działaniach współczesnych nauczycieli, jest metaforą pewnej ich postawy wobec otaczającej rzeczywistości. Poszczególni nauczyciele (gracze) podejmują gry w celu optymalizacji zysków (obrona własnego stanowiska, podejmowanie decyzji, zacieśnianie więzi itp.). W toku gry/gier następuje redefinicja podstaw aksjologicznych ich zachowań. I tak w opinii badanych działalność edukacyjna podtrzymująca polską tożsamość narodową, polski język, ciągłość kulturową jest potrzebna, ale jednocześnie

²¹ L. Golka, *Uwagi o efekcie pogranicza*, w: J. Miluska, *Psychologia społeczno-kulturowego pogranicza. Wstęp do koncepcji i badań*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego US MINERWA, Szczecin 2016, s. 15–30.

²² Zob. H.A. Simon, *Invariants of human behavior*, „Annual Review of Psychology” 1990, 41, s. 1–19 (dostępne także na: annualreviews.org).

współczesne pokolenie nauczycieli zdaje sobie sprawę z tego, że nie może zamykać się na świat, musi otwierać się i korzystać z istniejących możliwości.

Szkolnictwo narodowościowe polskie w Republice Czeskiej funkcjonuje zgodnie z czeskimi i europejskimi regulacjami prawnymi. Szkoły nie unikają odpowiedzi na pytanie o szanse edukacyjne szkolnictwa mniejszościowego w kraju zamieszkania, o szanse edukacyjne i życiowe uczniów. Postępująca asymilacja, ostra konkurencja szkół większościowych wymuszają większą aktywność szkół dla polskiej mniejszości narodowej, które muszą być atrakcyjne dla dzieci pochodzących nie tylko z autochtonicznych rodzin polskich, ale i rodzin mieszanych narodowościowo. Wysoki poziom nauczania, niewielkie liczebnie klasy, możliwość uzyskania przez uczniów podwójnych kompetencji językowych, wysokie kompetencje nauczycieli, bardzo dobre wyposażenie, szeroka oferta zajęć pozalekcyjnych, sprawiają, że szkoły te cieszą się także zainteresowaniem wśród Polaków zamieszkujących na terenie Rzeczypospolitej Polskiej – uczniów oraz nauczycieli podejmujących pracę w Republice Czeskiej²³.

Szkoły z polskim językiem nauczania w Republice Czeskiej efektywnie konkurują z czeskimi szkołami większościowymi. Utrzymały się m.in. dzięki nauczycielom i ich strategiom decyzyjnym, w których doszukać można się nie tylko zachowań konkurencyjnych *sensu stricto*, ale również różnych form zachowań kooperacyjnych. Nauczyciele trafnie rozpoznają, interpretują i realizują określone problemy, zgodnie z nimi wybierają i podejmują zadania, kooperują z rodzicami, organizacjami, stowarzyszeniami (np. Kongresem Polaków w Republice Czeskiej, oddziałami Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego), ze szkołami czeskimi, wykorzystują swoje zasoby i środki, elastycznie reagują na wyzwania rynku edukacyjnego, zapewniając korzystne warunki egzystencji i rozwoju dla dzieci i młodzieży. Zmiany polityczne, gospodarcze, społeczne, kulturowe wytworzyły warunki dla kooperacji wewnętrznej (pomiędzy nauczycielami, rodzicami, uczniami) i zewnętrznej szkół dla polskiej mniejszości narodowej z władzami i administracją czeską, organizacjami polonijnymi, ale i szkołami czeskimi.

Myślenie w kategoriach konkurencji i współdziałania, działanie jednocześnie w sposób konkurencyjny i kooperacyjny wymaga rewolucji myślowej. Z takim zjawiskiem mamy być może do czynienia u nauczycieli szkół dla polskiej mniejszości narodowej w Republice Czeskiej. Sprawy te wymagają dogłębnej analizy i dalszych badań. W interpretacji zachowań nauczycielskich, ale i działalności instytucji oświatowych pomocna może okazać się teoria gier²⁴. Zapożyczone z niej elementy konceptualne służyć mogą

²³ Rozmowa z Markiem Gryczem Dyrektorem Szkoły Podstawowej z polskim językiem nauczania w Czeskim Cieszynie oraz Pawłem Szajorem Dyrektorem Centrum Usług Wspólnych w Cieszynie. Podają za: S. Horowski, *Za Olzę po naukę*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 2017, nr 3, z dnia 20.01.2017, s. 3. Zob.: *Do szkoły po czeskiej stronie*. Rodzice wyliczają: jest taniej, lepiej, spokojniej, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/polskie-dzieci-w-szkole-w-czeskim-cieszynie,694820.html>. Autor niezany: *Nauczyciele emigrują do Czech*, <http://gazetacodzienna.pl/article/gospodarka/nauczyciele-emigruja-do-czech> (dostęp: 2.08.2017).

²⁴ Rozwój teorii gier oraz wyrastająca z jej założeń analiza równowagi bazująca na modelu Johna Nasha dały nowy impuls do badań nad konkurencją w analizach mikroekonomicznych czy w naukach społecznych. Zob. M. Malawski, A. Wieczorek, H. Sosnowska, *Konkurencja i kooperacja. Teoria gier*

ukazaniu strategii nauczycielskich warunkowanych celami, podmiotami (graczami) oraz zyskami (nagrodami), jak również w planowaniu i organizowaniu edukacji, którą można rozpatrywać jako rodzaj dialektycznej gry między poznaniem, doświadczeniem i działaniem.

BIBLIOGRAFIA

- Aumann R.J., *Lectures on Game Theory. Underground Classics in Economics*, Westview Press, Boulder 1989.
- Bilińska-Suchanek E., *Opór wobec szkoły. Dorastanie w perspektywie paradygmatu oporu. Studium socjopedagogiczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2003.
- Budniak J., *Ekumenizm jutra na przykładzie Śląska Cieszyńskiego: studium historyczno-pastoralne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002.
- Ehrlich S., *Wiążące wzory zachowania. Rzecz o wielości systemów norm*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2001.
- Grabowska B., Ogrodzka-Mazur E., *Stan, problemy i perspektywy szkolnictwa z polskim językiem nauczania w Republice Czeskiej*, w: T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, A. Szczurek-Boruta (red.), *Szkolnictwo z polskim językiem nauczania w państwach europejskich – stan, problemy i perspektywy*, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Stowarzyszenie Wspierania Edukacji Międzykulturowej, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB, Białystok–Cieszyn–Warszawa 2010.
- Golka L., *Uwagi o efekcie pogranicza*, w: J. Miluska, *Psychologia społeczno-kulturowego pogranicza. Wstęp do koncepcji i badań*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego US MINERWA, Szczecin 2016.
- Haman J., *Gry wokół nas. Socjolog i teoria gier*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014.
- Horowski S., *Za Olzę po naukę*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 2017, nr 3, z dnia 20.01.2017.
- Janowski A., *Uczeń w teatrze życia szkolnego*, WSiP, Warszawa 1989.
- Jasiński Z., *Szkolnictwo polskie w czechosłowackiej części Śląska Cieszyńskiego w latach 1945–1948*, „Rocznik Polonijny” 1980, t. 1.
- Jasiński Z., *Organizacja polonijnego szkolnictwa podstawowego w Czechosłowacji po II wojnie światowej*, w: A. Kopruckowniak (red.), *Szkolnictwo polonijne po II wojnie światowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1980.
- Jasiński Z., *Refleksje z badań nad szkolnictwem polskim w Czechosłowacji*, „Kalendarz Śląski”, Czeski Cieszyn 1992.
- Jasiński Z., *Problemy szkolnictwa i oświaty polonijnej w kontekście wielokulturowości – uwagi ogólne*, w: T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, A. Szczurek-Boruta (red.), *Szkolnictwo z polskim językiem nauczania w państwach europejskich – stan, problemy i perspektywy*, Uniwersy-

- tet w Białymstoku, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Stowarzyszenie Wspierania Edukacji Międzykulturowej, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB, Białystok–Cieszyn–Warszawa 2010.
- Kadłubiec D., *Cieszyńsko-zaolziańska polszczyzna*, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Katowice 1994.
- Kadłubiec D., Milerski W. (red.), *Cieszyńska ojczyzna polszczyzna*, PROprint, Cieszyn 2001.
- Kubinowski D., *Jakościowe badania pedagogiczne. Filozofia – Metodyka – Ewaluacja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2012.
- Kozielecki J., *Podejmowanie decyzji*, w: Tomaszewski T. (red.), *Percepcja, myślenie, decyzje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.
- Lewowicki T., Różańska A., Klajmon U. (red.), *Kwestie wyznaniowe w społecznościach wielokulturowych*, Uniwersytet Śląski – Filia w Cieszynie, Cieszyn 2002.
- Macura J., *Z dziejów szkolnictwa polskiego na Zaolziu*, Towarzystwo Nauczycieli Polskich w Republice Czeskiej, Czeski Cieszyn 1998.
- Malawski M., Wieczorek A., Sosnowska H., *Konkurencja i kooperacja. Teoria gier w ekonomii i naukach społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
- Miles M.B., Huberman A.M., *Analiza danych jakościowych*, tłum. S. Zabielski, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2000.
- Nauczyciele emigrują do Czech*, <http://gazetacodzienna.pl/article/gospodarka/nauczyciele-emigruja-do-czech> (dostęp: 2.08.2017).
- Nowak K. (red.), *Śląsk Cieszyński u zarania polskiej i czechosłowackiej niepodległości 1918–1920*, Wydawnictwo Macierz Ziemi Cieszyńskiej, Cieszyn 1999.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1987.
- Przyborowska B., Murawska I., *Między konformizmem a innowacyjnością. Z badań nad strategiami uczniowskimi*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2017, vol. 2, nr 25.
- Różańska A., *Działalność edukacyjna Śląskiego Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego Wyznania na Zaolziu*, Wydawnictwo Śląski Kościół Ewangelicki Augsburskiego Wyznania, Cieszyn 2002.
- Rusek H., *Człowiek pogranicza*, w: T. Lewowicki, B. Grabowska, A. Różańska (red.), *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości-problemy i sugestie rozwiązań*, WEiNoE Uniwersytetu Śląskiego, Wydawnictwo Adam Marszałek, Cieszyn–Warszawa–Toruń 2008.
- Simon H.A., *Invariants of human behaviour*, „Annual Review of Psychology” 1990, nr 41, (dostępne także na: annualreviews.org).
- Szczurek-Boruta A., *Edukacja środowiskowa i wybrane formy realizacji edukacji regionalnej, wielokulturowej i międzykulturowej na Śląsku Cieszyńskim*, w: B. Cinciała, M. Pogorzelska (red.), *Wokół różnorodności kulturowej i regionalizmu – rozważania teoretyczne i aspekty praktyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2014.
- Szczurek-Boruta A., *Nauczyciele pracujący w szkołach zlokalizowanych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej i nauczyciele pracujący w szkołach z polskim językiem nauczania zlokalizowanych na terenie Republiki Czeskiej – charakterystyka środowiska i badanych grup*, w: T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, A. Szafrąńska, *Sfery życia duchowego dzieci, młodzieży i dorosłych – studium z pogranicza polsko-czeskiego*, t. 4, *O nauczycielach, ich spostrzeganiu świata społecznego i aktywności*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017.
- Szczurek-Boruta A., *Doświadczenie, postrzeganie i rozumienie rzeczywistości społecznej i zawodowej oraz praktyki działania pedagogicznego nauczycieli z Pogranicza*, w: T. Lewowicki,

A. Szczurek-Boruta, A. Szafrńska, *Sfery życia duchowego dzieci, młodzieży i dorosłych – studium z pogranicza polsko-czeskiego*, t. 4, *O nauczycielach, ich spostrzeganiu świata społecznego i aktywności*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017.

Wizja 2035, *Strategia Rozwoju Polskości na Zaolziu*, Kongres Polaków w RC, Czeski Cieszyń 2015.

Węziak-Białowolska D., *Model kapitału intelektualnego regionu. Koncepcja pomiaru i jej zastosowanie*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2013.

Zahradnik S., Ryczkowski M., *Korzenie Zaolzia*, Wydawnictwo Polska Agencja Informacyjna, Warszawa–Praga–Trzyniec 1992, <http://www.euregio-teschinensis.eu/slask-cieszynski/o-regionie/> (dostęp: 23.06.2015).

Alina Szczurek-Boruta: Nauczyciele i ich strategie działania – refleksje z badań nad nauczycielami szkół z polskim językiem nauczania w Republice Czeskiej

Streszczenie: W podjętych rozważaniach autorka koncentruje się na nauczycielach szkół z polskim językiem nauczania w Republice Czeskiej. Odwołuje się do badań prowadzonych w latach 2014–2016 oraz w roku 2017 wśród nauczycieli szkół dla polskiej mniejszości narodowej, zlokalizowanych na terenie Zaolzia. Szkoły te efektywnie konkurują z czeskimi szkołami większościowymi. Utrzymały się m.in. dzięki nauczycielom i ich strategiom decyzyjnym, w których doszukać można się nie tylko zachowań konkurencyjnych, ale również różnych form zachowań kooperacyjnych.

Słowa kluczowe: nauczyciele, szkoły, strategie działania

Title: Teachers and their strategies of acting – reflections resulting from the studies on teachers from schools with Polish as the teaching language in the Czech Republic

Summary: What is focused on in the undertaken study are teachers from schools educating in the Polish language in the Czech Republic. The author refers to the studies conducted in 2014–2016 and in 2017 among teachers from schools for the Polish national minority located in Zaolzie. These schools effectively compete with schools for the Czech majority. Among other things, they have survived owing to teachers and their decisive strategies, which involve not only strictly competitive but also various forms of collaborative behaviour.

Keywords: teacher, school, strategies of acting